

Maria Ewa Szatlach

Polsko-jugosłowiańska wymiana handlowa 1945-1981 Problemy polskiego eksportu

ABSTRAKT: Po zakończeniu II wojny światowej Polska i Jugosławia szybko nawiązały stosunki handlowe. Początkowo handel opierał się na wymianie barterowej, ale w późniejszym etapie obie strony stosowały rozliczenia finansowe. W całym omawianym okresie współpraca gospodarcza obu państw uzależniona była od sytuacji geopolitycznej, zwłaszcza od relacji Jugosławia – Związek Sowiecki. Obie strony przeżywały okresy trudności i problemów, które starały się w miarę możliwości rozwiązywać. Celem artykułu jest próba analizy i oceny polsko-jugosłowiańskiej wymiany handlowej ze szczególnym uwzględnieniem problemów eksportowych (i importowych) strony polskiej.

Słowa kluczowe: wymiana handlowa, współpraca gospodarcza, Polska, Jugosławia.

Po zakończeniu II wojny światowej sytuacja gospodarczo-społeczna zarówno w Polsce, jak i w Jugosławii, była bardzo trudna. Brakowało wszystkiego – począwszy od podstawowych środków do życia, a skończywszy na dobrach inwestycyjnych. Ogromne zniszczenia materialne wymuszały uwzględnienie szerokiej współpracy z zagranicą w procesie odbudowy gospodarczej. Dlatego też handel zagraniczny nastawiony był z jednej strony na zaspokojenie potrzeb wyniszczonego przez wojnę społeczeństwa, czyli dostarczanie żywności, odzieży, lekarstw i innych artykułów konsumpcyjnych, a z drugiej był jednym z istotnych instrumentów odbudowy przemysłu, transportu i rolnictwa¹. W przypadku Polski jedną z ważnych funkcji handlu zagranicznego było dostarczenie dóbr inwe-

¹ P. Bożyk, *Gospodarka Polski współczesnej*, Warszawa 1974, s. 10-15.

stycyjnych oraz surowców i materiałów niezbędnych do realizacji trzyletniego planu gospodarczego (1947-1949), którego głównym celem była odbudowa oraz szybki rozwój przemysłu i rolnictwa².

W literaturze przedmiotu powojenne stosunki handlowe między Polską i Jugosławią w latach 1945-1981 podzielone zostały, ze względu na zakres i formy współpracy, na trzy etapy: od 1945 r. do początku lat sześćdziesiątych XX wieku, lata 1961-1970 i dekadę lat siedemdziesiątych³. Pierwszy etap charakteryzował się stosunkowo niewielkimi obrotami handlowymi i ograniczał się do krótkiej listy towarów. W tym okresie doszło do zerwania współpracy handlowej w 1949 r. i jej ponownego nawiązania w 1955 r. Etap drugi charakteryzował się rozszerzeniem współpracy gospodarczej dzięki podpisaniu w 1960 r. pięcioletniej umowy handlowej o wzajemnych dostawach towarów na lata 1961-1965⁴. Druga umowa na lata 1966-1970 przewidywała rozszerzenie współpracy w wielu gałęziach przemysłu – hutniczym i górniczym, motoryzacyjnym, elektronicznym, obrabiarek i narzędziowym. Ostatni etap związany był z koncentracją wzajemnych wysiłków w kierunku rozwiniętych form współpracy, szczególnie w wysoko uprzemysłowionych działach gospodarki. Okres ten charakteryzował się początkowym wzrostem poziomu wymiany handlowej, a następnie jej zahamowaniem, które osiągnęło najniższy poziom w 1980 r. Regres ten związany był z narastającym od 1976 r. kryzysem gospodarczym zarówno Polski, jak i problemami ekonomicznymi Jugosławii.

Po zakończeniu działań wojennych, już w lipcu 1945 r., kwestię wymiany handlowej między Polską i Jugosławią poruszył polski ambasador Jan Karol Wende w rozmowie z ministrem spraw zagranicznych Jugosławii Ivanem Šubašicem. Pomimo zbieżnych poglądów na temat jak najszybszego wznowienia normalnych stosunków handlowych, wymiana towarowa prowadzona była początkowo na zasadach barterowych. Bezpośrednio w powojennym okresie stronie jugosłowiańskiej zależało najbardziej na polskim węglu i koksie. Szczególnie trudna sytuacja panowała w Zagrzebiu, gdzie miejskie gazownie i elektrownie zagrożone były unieruchomieniem z powodu braku paliwa. Na prośbę władz miasta Polacy wysłali tam we wrześniu 1945 r. 190 wagonów koksu i węgla. Polska spełniła też prośbę rektora uniwersytetu w Belgradzie o dostawę węgla w celu ratowania uczelni przed zamknięciem w okresie zimowych mrozów⁵.

² Szerzej K. Secomski, *Analiza wykonania planu trzyletniego*, Warszawa 1950; *Wzajemna pomoc w odbudowie. „Borba” o układzie polsko-jugosłowiańskim*, „Głos Ludu” 1947, nr 144 (29.05.1947), s. 1.

³ B. Ryś, *Rozwój polsko-jugosłowiańskich stosunków gospodarczych*, Łódź 1986, s. 76; A. Wiczorkiewicz, *Polska – Jugosławia. Gospodarka. Współpraca*, Warszawa 1972, s. 120-130.

⁴ *Międzynarodowe umowy handlowe. Polska-Jugosławia*, „Handel Zagraniczny” 1961, nr 1.

⁵ B. Ryś, op. cit., s. 79.

W listopadzie 1945 r. przybyła do Polski jugosłowiańska delegacja handlowa z ministrem handlu i zaopatrzenia Nikołą Petroviciem na czele. Sporządzono wtedy protokół w sprawie nawiązania relacji gospodarczych, w którym obie strony wyraziły gotowość podpisania w najbliższym czasie umowy handlowej na 1946 r. Polska zgodziła się również na dostarczenie Jugosławii dodatkowych 40 tys. ton węgla i koksu do połowy stycznia 1946 r. Jednocześnie Jugosławia zobowiązała się w zamian wysłać do Polski miedź, magnezyt, rudę chromową, rtęć i chmiel. Protokół ten określany jest jako pierwsza polsko-jugosłowiańska umowa handlowa. Była to umowa tymczasowa, ponieważ obowiązywała tylko przez siedem tygodni⁶.

W latach 1945-1949 obie strony podpisały jeszcze cztery umowy handlowe, dwa układy dodatkowe o wymianie towarów i płatnościach oraz dwa protokoły o weryfikacji i zbilansowaniu list wzajemnych dostaw towarów. W literaturze przedmiotu panuje przekonanie, że umowy te nie były zbyt korzystne dla strony polskiej, ponieważ ceny towarów jugosłowiańskich były trzykrotnie lub nawet czterokrotnie wyższe od cen światowych. Niekorzystne finansowo dla polskich firm kontrakty tłumaczono istnieniem ważnych względów nieekonomicznych. Według polskich władz partyjnych, był to koszt niezbędny do utrzymania Jugosławii w bloku państw socjalistycznych. Na telegram z 2 maja 1946 r. wysłany z Belgradu do Warszawy przez polskich delegatów przybyłych po zakup rur i skarżących się na zbyt wysokie ceny, odpisano: „Za zawarciem takiej umowy przemawiały decydujące względy pozagospodarcze”⁷.

Pierwsze porozumienie handlowe z 18 stycznia 1946 r. było źle przygotowane i wykonane zaledwie w 40%. Ceny towarów jugosłowiańskich były wyjątkowo wygórowane. Polskie centrale handlu zagranicznego powstrzymywały się od zawierania niekorzystnych transakcji z Jugosławią, nie dotrzymywały terminów dostaw towarów oraz kwestionowały uzgodnione wcześniej ceny. Stało się to powodem licznych interwencji, a także uwag pod adresem Polski. Uważano, że w rokowaniach handlowych Polacy popełniali błędy wynikające z braku profesjonalizmu i doświadczenia. Innym szkodliwym zjawiskiem było często nieodpowiedzialne zachowanie osób oddelegowanych do podpisania kontraktu – Polacy przyjeżdżali często po planowanym terminie i bez pełnomocnictw do ustalania asortymentu czy cen. Interesującym przykładem może być umowa o dostawie 1500 ton tytoniu z Jugosławii bez określenia jego odmiany przez stronę polską. W trakcie realizacji kontraktu Polski Monopol Tytoniowy zażądał tylko szlachetnych gatunków, czego nie mogła zrealizować strona jugosłowiańska. Polska wstrzymała wtedy dostawy wyrobów hutniczych niezbędnych do

⁶ B. Ryś, op. cit., s. 79.

⁷ Ibidem, s. 80-81.

odbudowy przemysłu, a polska delegacja przebywająca w Belgradzie w grudniu 1946 r. nie mogła podpisać umowy na dostawy miedzi, pirytu, antymonu i innych surowców⁸.

Niedoceniecie znaczenia polsko-jugosłowiańskich relacji gospodarczych i rynku jugosłowiańskiego uwidoczniło się w wyjątkowo jaskrawy sposób na pierwszych powojennych Międzynarodowych Targach w Zagrzebiu w dniach 31 maja – 9 czerwca 1947 r. Zarówno Jugosłowianie, jak i pozostałe państwa (Związek Sowiecki, Francja, Szwajcaria, Czechosłowacja, Węgry, Stany Zjednoczone) starannie przygotowały swoje stoiska i zaprezentowały szeroki wachlarz towarów konsumpcyjnych oraz inwestycyjnych. Polskie stoisko przedstawiało żałosny widok – znajdowało się na nim jedynie kilka kuponów tkanin, kilka pił i łopat, pięć sztuk naczyń kryształowych oraz szczoteczki i pasty do zębów. W następnym roku, na szczęście, na tych samych targach polski pawilon należał najlepiej przygotowanych do promocji krajowych towarów⁹. Strona polska przyznawała czasami, że nie przydaje stosunkom handlowym z Jugosławią należytej wagi i znaczenia. Dotyczyło to nie tylko wspomnianych targów w Zagrzebiu, ale również faktu, że polskie przedsiębiorstwa nie wywiązywały się z niektórych kontraktów. Polacy tłumaczyli się nie tylko ograniczonymi możliwościami własnej gospodarki, ale też i względami koniunkturalnymi oraz komercyjnymi. Na przykład w 1947 r. dwa pociągi z koksem przeznaczonym dla Jugosławii skierowane zostały do Włoch¹⁰.

Dnia 24 maja 1947 r. podpisano w Warszawie pięcioletnią umowę o współpracy gospodarczej oraz handlowej pomiędzy Polską i Jugosławią podczas wizyty ministrów Andriji Hebranga i Nikoli Petrovića. Dokument ten rozszerzał współpracę poza tradycyjną wymianę handlową, czego odzwierciedleniem stało się powołanie 24 maja 1947 r. Komisji Stałej Współpracy Polsko-Jugosłowiańskiej, składającej się z siedmiu podkomisji, dziesięciu sekcji oraz roboczych grup branżowych. Spotkania członków Komisji dochodziły do skutku głównie dzięki inicjatywie oraz determinacji Polaków, ponieważ delegaci poszczególnych podkomisji systematycznie wyjeżdżali do Belgradu i w ten sposób wymuszali na gospodarzach powołanie do pracy w podkomisjach własnych specjalistów. Strona jugosłowiańska wykazywała pewne opory w prowadzeniu działań podkomisji, co stało się nawet przyczyną interwencji ambasadora J.K. Wendego u wicepremiera Edvarda Kardelja. Boris Kidrić, przewodniczący Związkowego Zakładu Plano-

⁸ B. Ryś, op. cit., s. 80-81.

⁹ Ibidem.

¹⁰ Archiwum Akt Nowych (AAN), Ministerstwo Przemysłu i Handlu (MPiH), sygn. 279, k. 83; sygn. 59, k. 44-55.

wania Gospodarczego, wyjaśnił później, że podstawowym problemem w pracach podkomisji była dużo mniejsza liczba specjalistów w Jugosławii niż w Polsce¹¹.

Po 1947 r. zakres wymiany towarowej zwiększył się w istotny sposób. Polska wysyłała do Jugosławii m.in. barwniki, chemikalia, papier i przetwory papiernicze, kable telefoniczne oraz tkaniny. W imporcie z Jugosławii ważną pozycję zajmowała miedź, cynk, ołów, aluminium, produkty chemiczne oraz surowce i półprodukty chemiczne¹². Nadal jednak listy towarowe były dość ubogie i zawierały od kilkunastu do kilkudziesięciu pozycji. W dodatku realizacja umów napotykała na poważne przeszkody, spowodowane ograniczonymi możliwościami ekonomicznymi oraz dużymi potrzebami wewnętrznymi obu rynków. Trudności wynikały również z faktu, że gospodarki narodowe krajów socjalistycznych przed II wojną światową były powiązane z innymi państwami w ramach międzynarodowego podziału pracy. Odgrywały one w przeważającej mierze rolę dostawców surowców i żywności oraz rynku zbytu dla towarów przetworzonych. Ich wzajemne kontakty gospodarcze były stosunkowo słabe, a struktury gospodarcze wzajemnie niedopasowane¹³.

Między Polską i Jugosławią w 1948 r. pojawiły się pierwsze oznaki współpracy przemysłowej (w hutnictwie). Wówczas w walcowni w Dziedzicach z 20 ton aluminium nadesłanego z Jugosławii wykonano wałki „A1-drey”. Strona polska, biorąc pod uwagę dość wysokie koszty przewozu aluminium do polskiej huty, obniżyła opłatę za przeróbkę o 20%. Mimo tej zniżki, przedsięwzięcie to było dla Polski opłacalne¹⁴. W tym samym roku zakłady hutnicze w Szopienicach podjęły się przeróbki przesłanych z Jugosławii 7200 ton blistry na miedź katodową. Strona jugosłowiańska miała dostarczyć miedź własnymi wagonami. Za przeróbkę zgodziła się zapłacić 60 dolarów od jednej tony surowca, oddając szlam powstały w procesie elektrolizy hucie w Szopienicach. Jugosłowianie wykazywali wiele zrozumienia i dobrej woli w sytuacji, gdy pojawiły się pewne trudności: „Zamówiono nawet wagony i będą płacić kary. Tym niemniej rozumiejąc potrzeby polskiego przemysłu czynią to chętnie, jako dowód pewnego rodzaju współpracy przemysłowej” – tak skomentował sytuację w raporcie z 18 sierpnia 1948 r. Benedykt Polak, polski attaché handlowy w Belgradzie¹⁵.

Wzrost poziomu obrotów handlowych między Polską i Jugosławią przyspieszył w połowie 1948 r. dzięki zniesieniu kilku istotnych barier finansowych i płatniczych. Obie strony zrezygnowały z systemu prowadzenia kilku kont, funduszu

¹¹ B. Ryś, op. cit., s. 88.

¹² AAN, MPiH, sygn. 279, k. 83; sygn. 59.

¹³ L. Ciamaga, *Od współpracy do integracji*, Warszawa 1965, s. 14-15.

¹⁴ AAN, PIH, sygn. 2992, nlb.

¹⁵ Ibidem.

kredytów technicznych oraz zaprzestały regulacji nadwyżek za pomocą środków dewizowych. Teraz mogły one regulować swoje zobowiązania albo dodatkowymi dostawami towarów, bądź też wolnymi środkami dewizowymi¹⁶. Ceny zaczęto ustalać na podstawie średnich cen światowych¹⁷. Niestety, zmiana w relacjach politycznych między Jugosławią a Związkiem Sowieckim i pozostałymi krajami socjalistycznymi spowodowała pod koniec 1948 r. spadek wartości wymiany towarowej. Zerwanie stosunków między Jugosławią i Kominformem w czerwcu 1948 r. zamroziło na kilka lat współpracę między Polską i Jugosławią. W 1949 r. nastąpiło dalsze pogorszenie sytuacji¹⁸. Rocznik statystyczny nie podaje danych dotyczących obrotów handlowych z Jugosławią w 1949 r., ale wiadomo z innych źródeł, że w 1948 r. Jugosławia była drugim partnerem handlowym Polski spośród krajów socjalistycznych, a obroty handlowe osiągnęły wartość około 22 mln dolarów¹⁹.

Kiedy w 1949 r. relacje Jugosławia – Związek Sowiecki zaczęły się pogarszać, w prasie polskiej zamieszczono artykuły, że klika Tity systematycznie narusza porozumienia handlowe z innymi państwami. Początkowe informacje nie dotyczyły Polski, ale Węgier, i wynikało z nich, że Jugosławia ogranicza eksport ważnych surowców na Węgry i zwiększa dostawy do państw kapitalistycznych²⁰. W drugą rocznicę podpisania umowy handlowej między Polską i Jugosławią w „Głosie Ludu” pojawiła się informacja, że Polska wstrzymuje dostawy do Jugosławii, ponieważ rząd Tity sabotuje umowy gospodarcze i nie wywiązuje się z dostaw towarów przewidzianych w umowach handlowych. Chodziło o niedostarczenie 500 ton miedzi i ponad połowy zamówionych koncentratów ołowiu. Zarzucano Jugosłowianom, że ograniczają eksport do Polski wyłącznie do towarów o znaczeniu drugorzędym dla gospodarki, jak wino, figi, suszone śliwki, gąbki morskie i tytoń. Dlatego też rząd Polski, „mając na uwadze interesy gospodarki narodowej postanowił wstrzymać dalsze dostawy towarów do Jugosławii. Jest to efekt polityki kliki titowskiej, która jest inspirowana przez imperializm”²¹. Z kolei w lipcu 1947 r. ta sama gazeta donosiła, że „kliko Tito” dostosowała swoją politykę handlową do porad amerykańskich i brytyjskich doradców i dlatego redukuje do minimum swoje relacje handlowe z państwami Europy Wschodniej²².

¹⁶ AAN, MPiH, sygn. 2995, nlb; „Gospodarka Planowa”, 1947, nr 19, 1948, nr 4-5.

¹⁷ AAN, MPiH, sygn. 279, k. 83; sygn. 59, k. 44-45.

¹⁸ AAN, MPiH, sygn. 59, k. 139-141; sygn. 280, k. 130-131.

¹⁹ AAN, MPiH, sygn. 280, k. 130-131.

²⁰ *Klika Tito systematycznie narusza porozumienie handlowe z Węgrami (PAP Budapeszt)*, „Głos Ludu” nr 164 z 17.06.1949, s. 1.

²¹ „Głos Ludu” nr 184 z 08.07.1949, s. 1.

²² „Głos Ludu” nr 186 z 10.07.1949, s. 1.

W ten sposób próbowano wytłumaczyć fakt całkowitego wstrzymania dostaw polskich towarów, które powinny zostać dostarczone w ramach porozumienia. Tłumaczono polskim czytelnikom, że Jugosławia dostosowuje swoją politykę handlową do interesów jej nowych przyjaciół – Stanów Zjednoczonych, Wielkiej Brytanii i innych państw Zachodu, uczestniczących w planie Marshalla.

Umowa handlowa z 16 stycznia 1949 r. nie została formalnie wypowiedziana przez żadną ze stron, ale przez kilka następujących lat nie odnotowano żadnych transakcji handlowych między obydwojoma państwami. Pierwsze kroki w kierunku normalizacji wzajemnych stosunków zostały podjęte w 1954 r., ale głębsze relacje handlowe między Polską i Jugosławią były możliwe dopiero po wizycie Nikity Chruszczowa w Belgradzie w maju 1955 r. Decyzja polskiego rządu o stopniowym przywróceniu dwustronnych stosunków z Jugosławią związana była z ówczesnymi realiami geopolitycznymi. Wszystkie kierunki ówczesnej polskiej polityki zagranicznej musiały być wcześniej akceptowane przez Związek Sowiecki. W pierwszej kolejności, 1 października 1954 r., zawarte zostało porozumienie handlowe między Jugosławią a Związkiem Sowieckim, a następnie od początku 1955 r. Jugosławia zaczęła podpisywać umowy z innymi państwami socjalistycznymi²³. Droga do pełnej normalizacji współpracy handlowej i gospodarczej została otwarta.

Negocjacje w sprawie przywrócenia dwustronnych stosunków gospodarczych w styczniu i lutym 1955 r. okazały się trudne, mimo że delegacja jugosłowiańska nie przedstawiła żadnych roszczeń finansowych dotyczących dodatniego bilansu handlowego, powstałego na skutek wstrzymania przez Polskę pod koniec lat czterdziestych dostaw zamówionych towarów²⁴. Brak roszczeń wynikał z faktu, że Jugosłowianom szczególnie zależało na imporcie węgla i koks. Po zerwaniu stosunków handlowych z Polską byli oni zmuszeni do sprowadzania tych surowców za waluty wymienne z Belgii i Niemiec Zachodnich. Natomiast Polacy mogli eksportować koks na zasadzie clearingu w zamian za miedź i rtęć²⁵.

Polska delegacja pod kierownictwem dyrektora II Departamentu Traktatów Ministerstwa Handlu Zagranicznego, Aleksandra Wołyńskiego, przybyła do Belgradu 25 stycznia 1955 r. Ostatecznie umowa handlowa i układ płatniczy, przewidujące wzajemne obroty w wysokości 15 mln dolarów (po 7,5 mln dolarów

²³ M.J. Zacharias, *Stosunki sowiecko-jugosłowiańskie w latach 1948-1958. Aspekty polityczne oraz ideologiczne*, Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej 2005, t. XL, s. 168.

²⁴ Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych (AMSZ), zespół (z) 7, wiązka (w.) 20, teczka (t.) 191, Notatka MSZ w sprawie rozszerzenia współpracy z Jugosławią z dnia 25.07.1955 r., k. 52.

²⁵ *Ibidem*, k. 53.

każdej ze stron)²⁶, zostały podpisane 12 lutego 1955 r. i ratyfikowane przez rząd PRL 27 czerwca 1955 r.²⁷ Zgodnie z umową Polska miała dostarczyć Jugosławii węgiel kamienny, koks metalurgiczny i hutniczy, węgiel gazowy, zestawy kołowe oraz akcesoria, żelazo prętowe i profilowane, maszyny i urządzenia górnicze oraz części wymienne do nich, produkty przemysłu chemicznego. Jugosławia miała dostarczyć tlenek glinu, koncentrat cynku, pirytu, azbestu, barytu, tarcicy bukowej oraz dębowej, okleiny, tytoń, garbniki, artykuły spożywcze. Obie strony zastrzegły możliwość prowadzenia wymiany kompensacyjnej, czyli transferu bez środków dewizowych, których brak dotkliwie odczuwały.

Wyrazem wzrostu intensywności obrotów handlowych było zawarcie 14 listopada 1955 r. porozumienia o współpracy naukowo-technicznej oraz powołanie Polsko-Jugosłowiańskiej Komisji Współpracy Naukowo-Technicznej. Do jej zadań należało zapewnienie informacji technicznej i konsultacji, dokonywanie ekspertyz, wymiana specjalistów, ułatwianie nawiązywania bezpośredniej współpracy między przedsiębiorstwami i instytucjami. Również 14 listopada 1955 r. podpisano umowę o komunikacji lotniczej oraz protokół o likwidacji wzajemnych zadłużeń i wierzytelności, powstałych w okresie od 9 maja 1945 r. do 12 lutego 1955 r. Przeprowadzono też rozmowy w sprawie unormowania ruchu turystycznego. Mimo dużego ożywienia handlowego, umowa z 12 lutego 1955 r. o dostawach towarów na ogólną sumę 15 mln dolarów została wykonana jedynie w 50%. Złożyło się na to wiele czynników, ale najistotniejszym powodem było niedostateczne rozeznanie potrzeb obydwu rynków i struktury gospodarek²⁸.

W połowie 1955 r. przybyła do Polski z wizytą gospodarczą delegacja Jugosławii na czele z członkiem Związkowej Rady Wykonawczej Nikołą Minčevem. Jugosłowianie zapoznali się z procesem produkcyjnym kilku polskich przedsiębiorstw, a następnie 3 lipca wzięli udział w otwarciu Międzynarodowych Targów Poznańskich. Pierwszym rezultatem wzajemnej współpracy gospodarczej było uczestnictwo 10 polskich firm w Międzynarodowej Wystawie Tekstyliów i Maszyn Włókienniczych w Leskovcu w lipcu 1955 r. oraz w Międzynarodowych Targach w Zagrzebiu we wrześniu 1955 r. Zdaniem polskich władz, wystawa

²⁶ AMSZ, z. 7, w. 21, t. 199, Dokumentacja związana z wymianą handlową z FLRJ w latach 1949, 1954-1960, k. 38. Dla porównania: 5 stycznia Jugosławia podpisała kolejną Umowę ze Związkiem Sowieckim zwiększającą wzajemne obroty do 20 mln dolarów, 12 stycznia z Węgrami na kwotę 14 mln dolarów, 19 lutego z Czechosłowacją na kwotę 27 mln dolarów, 16 marca z Bułgarią na kwotę 5 mln dolarów i 24 marca z Rumunią na kwotę 6 mln dolarów. W bilansie handlowym Jugosławii całkowite obroty z europejskimi krajami socjalistycznymi stanowiły zaledwie 2% po stronie jej eksportu i tylko 0,9% po stronie importu.

²⁷ AMSZ, DI-J-2632-7-35, Nota informacyjna MSZ w Warszawie do Ambasady FLRJ w Warszawie z dnia 27.06.1955 r., k. 26.

²⁸ B. Ryś, op. cit., s. 152.

w Leskocvu stanowiła dobrą okazję do zaprezentowania nowoczesnych maszyn włókienniczych w celu aktywizacji ich eksportu na rynek jugosłowiański. Pierwszym sukcesem handlowym Polaków była sprzedaż tokarek dla jugosłowiańskich kolei oraz samochodów marki „Warszawa”²⁹.

Intensywność relacji gospodarczych nie straciła na sile w całej dekadzie 1955-1960, w której podpisano pięć protokołów o wymianie handlowej, kilka protokołów dodatkowych zmieniających kontyngenty dostaw określonych w listach towarów rocznych umów handlowych. Oprócz wymiany handlowej, zapoczątkowana została współpraca gospodarcza i naukowo-techniczna. Do ważniejszych dokumentów tego okresu zaliczyć można: umowę o kredycie na zakup sprzętu przemysłowego i komunikacyjnego w Polsce z 31 stycznia 1956 r., porozumienie o sprzedaży Polskim Liniom Oceanicznym trzech statków handlowych z 28 lutego 1959 r., porozumienie o współpracy przemysłów obu stron z 2 listopada 1957 r. czy też porozumienie Narodowego Banku Polskiego z Bankiem Jugosławii o wzajemnej współpracy z 18 sierpnia 1957 r.³⁰

Podpisany 14 listopada 1956 r. protokół o wymianie handlowej był pierwszym z serii umów na bazie rocznego porozumienia³¹. Umowa ta nie doczekała się realizacji w pełnym wymiarze, ponieważ Polska nie była w stanie dostarczyć uzgodnionych ilości węgla kamiennego – antracytu. W tym czasie podjęła zbyt duże zobowiązania w zakresie dostaw węgla do krajów socjalistycznych przy jednoczesnym załamaniu się planów zwiększenia wydobycia³². Pewnym impulsem do zdynamizowania handlu i wsparcia polskiego przemysłu było udzielenie Jugosławii kredytu w wysokości 20 mln dolarów na zakup taboru kolejowego oraz urządzeń dla przemysłu górniczego ze spłatą w półrocznych ratach do końca 1964 r. Jugosłowianie mogli wystąpić o zwiększenie limitu na zakup wagonów kolejowych (ze 100 do 160 sztuk), na co zgody udzielił wicepremier Piotr Jaroszewicz³³.

Mimo wyraźnej tendencji stopniowego zwiększania wymiany handlowej, pojawiły się bariery hamujące wzajemne obroty³⁴. Jugosłowiańscy partnerzy czę-

²⁹ B. Ryś, op. cit., s. 152.

³⁰ Ibidem.

³¹ Do zawarcia kolejnych doszło 27 listopada 1956 r., 12 listopada 1957 r., 23 października 1958 r. i 8 października 1959 r.

³² AMSZ, z. 7, w. 21, t. 199, Nota informacyjna Sekretariatu ds. Zagranicznych FLRJ do Ambasady PRL w Belgradzie z 07.05.1956 r., k. 29.

³³ AMSZ, z. 7, w. 21, t. 197, Notatka w sprawie stosunków gospodarczych między Polską a Jugosławią z dn. 19 maja 1958 r., k. 38. Ze względu na brak możliwości dostarczenia przez Polskę zwiększonej liczby wagonów osobowych, chłodni i cystern okres dostaw przesunięto do końca 1961 r., a okres spłaty kredytu do końca 1967 r.

³⁴ C. Wojtanowicz, *Handel zagraniczny Polski w latach 1950-1960*, „Handel Zagraniczny” 1957, nr 2, s. 5-10.

sto podwyższali ceny ważnych surowców, jak aluminium czy ołowiu, a to z kolei spotykało się z polskimi retorsjami i zwiększaniem cen nawozów sztucznych, koksu czy cukru³⁵. Kolejną istotną barierą było zadłużenie Polski spowodowane niepełnym wykorzystaniem kontyngentów ustalanych na listach dostaw towarów przez stronę jugosłowiańską i jednocześnie dodatkowym importem maszyn oraz urządzeń, które poza Jugosławią Polska mogła zakupić jedynie w państwach zachodnich. W celu pokrycia ujemnych sald Jugosłowianie domagali się dostaw surowców oraz produktów rolno-spożywczych. Jednak były to zamówienia ponadplanowe i nie zawsze można było je wykonać bez szkody dla polskiej gospodarki. Na przykład z powodu nagłego zmniejszenia podaży mięsa na rynku stro- na polska zmuszona była nie tylko odstąpić od zrealizowania przewidzianych w umowie dostaw świń rzeźnych, ale sama musiała importować pewne ilości mięsa i konserw mięsnych³⁶. Jugosłowianie zarzucili Polakom powtarzające się przypadki niedotrzymywania warunków – przede wszystkim terminów realizacji dostaw i złą jakość towarów. Ujemny wpływ na prawidłową realizację dostaw miały też ceny, które (z powodu braku informacji bieżących) ustalane były często na poziomie wyższym niż światowe. Dopiero w trakcie realizacji kontraktu prowadzono na ten temat dodatkowe negocjacje, co w konsekwencji powodowało opóźnianie dostaw. Polacy potrafili również wysłać swoje towary do państwa, które przedstawiło lepszą ofertę niż Jugosławia. Na przykład w 1958 r. po wielu zabiegach udało się polskiej stronie namówić Jugosławię do zakupu oleju transformatorowego. Polacy wyparli z rynku Węgrów, którzy byli dotychczasowymi dostawcami. W 1959 r. przedsiębiorstwa jugosłowiańskie chciały kontynuować import tego towaru, ale polskie firmy sprzedały go tym państwom, które wtedy zaoferowały wyższe ceny³⁷.

Rosnąca od połowy lat pięćdziesiątych wymiana towarowa wymagała powołania instytucji koordynującej jej przebieg. W wyniku negocjacji 20 lutego 1958 r. utworzono Polsko-Jugosłowiański Komitet Współpracy Gospodarczej³⁸. Nadano mu uprawnienia składania wniosków do rządów obu krajów w zakresie współpracy instytucji finansowych, handlowych, przedsiębiorstw i placówek naukowo-badawczych oraz zaleceń odnośnie do likwidacji barier handlowych. Statut i skład Komitetu ostatecznie zatwierdzono uchwałą Rady Ministrów z 18 marca

³⁵ Dopiero interwencja polskiego Ministerstwa Handlu Zagranicznego spowodowała zaniechanie tych praktyk jednak temat zawyżonych cen jugosłowiańskich towarów pojawiał się nieustannie w analizowanym okresie – AMSZ, z. 7, w. 21, t. 194, Raport polityczny Ambasady PRL w Belgradzie za okres 01.06 – 01.10.1958 r., k. 242-243.

³⁶ Z. Salata, *Bilans sukcesów i niepowodzeń*, „Świat i Polska” 1958, nr 2, s. 6-7.

³⁷ B. Ryś, op. cit., s. 152.

³⁸ E. Gajda, *Polska polityka zagraniczna 1944-1974*, Warszawa 1974 s. 143-146.

1958 r.³⁹ Praktyka pokazała, że była to rzeczywiście pierwsza instytucja promująca rozszerzenie polsko-jugosłowiańskiej współpracy handlowej i gospodarczej⁴⁰.

Chociaż pierwsze kroki w kierunku szerszej współpracy handlowej i gospodarczej zostały poczynione pod koniec lat pięćdziesiątych, ich nasilenie nastąpiło dopiero w latach 1961-1970. Istotne znaczenie dla rozwoju wzajemnych relacji handlowych miały pięcioletnie umowy – pierwsza z nich na lata 1961-1965 została zawarta w grudniu 1960 r., a jej realizacja przebiegała w zasadzie pomyślnie i bez większych trudności⁴¹. Ważnym czynnikiem wpływającym na handel było zastosowanie w rozliczeniach cen światowych. Decyzja ta została podjęta na IV Sesji Polsko-Jugosłowiańskiego Komitetu Współpracy Gospodarczej w Belgradzie w dniach 24 – 29 stycznia 1962 r. W czasie obrad pojawiły się głosy sugerujące stopniowe przejście od zwykłego handlu towarami do współpracy w produkcji wyrobów finalnych, ale przedsięwzięcie to wykraczało poza zakres możliwości ich realizacji⁴².

Od początku dekady dynamicznie rozwijała się współpraca naukowo-techniczna w zakresie wymiany specjalistów na staże i praktyki. W ramach tych ostatnich polscy specjaliści trafiali do zakładów chemicznych, hut metali nieżelaznych czy stoczni. W zamian Jugosłowianie poznawali polskie technologie stosowane przede wszystkim w stoczniach oraz zakładach chemicznych⁴³. W celu intensyfikacji wymiany handlowej Polska zawarła z Jugosławią w połowie lat sześćdziesiątych trzy międzyrządowe umowy kredytowe⁴⁴. Na ich podstawie Polska udzieliła Jugosławii kredytu w wysokości 32 mln dolarów do wykorzystania do 1970 r. z przeznaczeniem na zakupy maszyn i urządzeń w Polsce, zapewniając w zamian dostawy tlenku glinu dla hut aluminium. Intensyfikacja wymiany spowodowała, że w 1968 r. wzajemne obroty handlowe osiągnęły wartość 85 mln dolarów, z czego na polski eksport przypadło 43 mln dolarów, natomiast na jugosłowiański

³⁹ AMSZ, z. 7, w. 21, t. 200, k. 25, Uchwała nr 7/58 Rady Ministrów z dn. 13 stycznia 1958 r. w sprawie utworzenia Polsko-Jugosłowiańskiego Komitetu Współpracy; AMSZ, Uchwała Nr 66/58 Rady Ministrów z 18.03.1958 r., k. 36. Przewodniczącym polskiej sekcji Komitetu miał być każdorazowo wicepremier Rady Ministrów, zaś zastępcą przewodniczącego był zastępca przewodniczącego Komisji Planowania przy Radzie Ministrów.

⁴⁰ *Jugosławia-stosunki gospodarcze z Polską. Informacje*, IPN BU 1585/1962.

⁴¹ *Międzynarodowe umowy handlowe. Polska-Jugosławia*, „Handel Zagraniczny” 1961, nr 1, s. 39-40. Druga pięcioletnia umowa handlowa o wzajemnych dostawach towarów na lata 1866-1970 została podpisana w Belgradzie 29 kwietnia 1966 r. – *Nowa wieloletnia umowa z Jugosławią podpisana*, „Handel Zagraniczny” 1966, nr 7, s. 7.

⁴² B. Ryś, op. cit., s. 261-263.

⁴³ Ibidem, s. 272.

⁴⁴ AMSZ, z. 27/74, w. 4, DI-J-23-10-69, Notatka w sprawie obrotów handlowych i płatniczych Jugosławii z krajami RWPG z uwzględnieniem zagadnienia importu kapitału obcego, s. 2.

42 mln dolarów. Dwie najważniejsze pozycje na liście polskich dostaw zajmowały wyroby hutnicze na sumę 10 mln dolarów oraz udział w dostawach kompletnych obiektów przemysłowych na sumę 12 mln dolarów⁴⁵. Wzajemne obroty towarowe w 1969 r. osiągnęły wartość 116 mln dolarów, czyli roczny wzrost wyniósł ponad 30 mln dolarów. Ten imponujący skok stał się możliwy dzięki poprawie sytuacji gospodarczej Jugosławii⁴⁶. Polsko-jugosłowiańskie relacje gospodarcze w drugiej połowie lat sześćdziesiątych powoli, lecz widocznie poprawiały się.

Wystąpiły też jednak zjawiska hamujące potencjalne możliwości rozszerzenia wymiany. Na stosunki gospodarcze z Polską ujemny wpływ miała jugosłowiańska reforma walutowa. Jugosłowianom zaczął bardziej opłacać się eksport towarów wysoko przetworzonych aniżeli surowców. Sytuacja ta spowodowała zmniejszenie importu do Polski tlenku glinu, ołowiu, koncentratów pirytu i cynku, celulozy oraz włókien sztucznych. Reforma walutowa spowodowała trudności polskich eksporterów w sprzedaży dóbr inwestycyjnych, ponieważ Jugosłowianie nie byli w zasadzie zainteresowani zakupem polskich maszyn i urządzeń, środków transportu i sprzętu technicznego⁴⁷. Kolejnym hamulcem wymiany były ceny. Nierzadko strona jugosłowiańska sprzedawała towary drożej, tj. powyżej cen światowych, motywując to głównie wysokimi kosztami własnymi. Kolejnym czynnikiem był fakt, że Polska nie mogła wywiązać się z dostaw artykułów żywnościowych i mięsa z powodu niedoboru tych towarów na rynku krajowym. W konsekwencji stało się to przyczyną ograniczenia przez Jugosławię eksportu niektórych istotnych dla gospodarki polskiej towarów⁴⁸.

Ostatecznie, w ramach wieloletniej umowy na lata 1966-1970, nie udało się osiągnąć zaplanowanego poziomu obrotów handlowych. Przyczyniło się do tego niewykonanie planu w grupach maszyn i urządzeń oraz surowców i materiałów⁴⁹. Współpraca handlowa uległa zahamowaniu do tego stopnia, że jedynym dużym kontraktem podpisanym w 1968 r. były dostawy urządzeń energetycznych do zakładów Tulza V⁵⁰. W rezultacie wzajemne obroty osiągnęły poziom 576,7 mln dolarów wobec założonych 788,6 mln. Mimo to w listopadzie 1970 r. podpisano

⁴⁵ AMSZ, z. 27/74, w. 4, DI-J-23-1-69, Informacja Ambasady PRL w Belgradzie nr 2869 z 15.01.1969 r. o wybranych zagadnieniach dotyczących jugosłowiańskiej gospodarki, jej w współpracy z zagranicą oraz wiadomości gospodarczych o Polsce i krajach RWPG, s. 4-5.

⁴⁶ Ibidem, s. 11.

⁴⁷ O reformie walutowej zob. J. Kleer, *Jugosłowiańska reforma gospodarcza*, Warszawa 1970.

⁴⁸ S. Długosz, W. Szczepaniec, *Stosunki handlowe Polski z rozwiniętymi krajami kapitalistycznymi*, Warszawa 1974, s. 106-108.

⁴⁹ B. Ryś, op. cit., s. 271-276.

⁵⁰ A. Wieczorkiewicz, op. cit., s. 101.

w Warszawie kolejną pięcioletnią mowę na lata 1971-1975, przewidującą wzrost wymiany handlowej do poziomu 836,5 mln dolarów⁵¹.

W okresie całej dekady lat sześćdziesiątych najważniejszą pozycję na liście jugosłowiańskich dostaw do Polski stanowiły surowce. Szczególne miejsce wśród importowanych towarów zajmował tytoń. Polskie zakłady tytoniowe były trzecim pod względem wielkości zagranicznym odbiorcą jugosłowiańskiego tytoniu. Dzięki dokonującej się w drugiej połowie lat sześćdziesiątych modernizacji przemysłu w imporcie z Jugosławii wzrosło znaczenie produktów przemysłowych. Pojawiły się zamówienia na deszczownie dla rolnictwa, kryte wagony kolejowe oraz statki pełnomorskie. Sumarycznie tylko te trzy pozycje stanowiły połowę wartości polskiego importu inwestycyjnego z Jugosławii⁵².

Przyjęty od 1 stycznia 1971 r. system rozliczeń wzajemnych obrotów był bardzo korzystny dla dalszego rozwoju handlu. Obie strony mogły korzystać z kredytu technicznego w wysokości 9 mln dolarów w przypadku ujemnego salda wymiany i dzięki temu mogły podpisywać kolejne umowy⁵³. Nie zapobiegło to jednak wieloletnim okresom nierównowagi w wymianie handlowej i w latach 1971-1974 Polska odnotowywała ujemne roczne salda. Na przykład w 1973 r. saldo osiągnęło wartość 23 mln dolarów, czyli znacznie przekroczone dopuszczalny 9-milionowy limit. Dopiero od 1975 r. Polska zaczęła odnotowywać stałą przewagę eksportu nad importem. Skumulowane dodatnie saldo osiągnięte przez Polskę w wymianie handlowej z Jugosławią w latach 1971-1980 wyniosło około 120 mln dolarów. Ten niewątpliwie korzystny dla polskiej gospodarki wynik nie miał jednak większego wpływu na ogólny bilans handlowy zarówno Polski, jak też Jugosławii. W okresie 1976-1980 łączna wartość obrotów między Polską a Jugosławią wyniosła 2640 mln dolarów i nie osiągnęła założonego pułapu około 3,3 mld. Jednocześnie jednak należy podkreślić, że niemalże podwojono rozmiary wymiany z pierwszej połowy dziesięciolecia, co nastąpiło w warunkach pogarszającej się sytuacji gospodarczej u obu partnerów. Do pozytywnych zjawisk występujących w tej pięcioletce należy zaliczyć wysoki, bo wynoszący około 30%, udział handlu wynikający ze współpracy i specjalizacji⁵⁴.

Polski eksport w latach 1970-1981 miał zróżnicowany charakter. Znalazły się w nim maszyny i urządzenia, obrabiarki, maszyny włókiennicze, kolejowe wagony towarowe, zestawy pociągów elektrycznych oraz bezpośrednie inwestycje zagraniczne w postaci fabryki płyt pilśniowych, huty szkła, zakładu papierniczego

⁵¹ A. Wieczorkiewicz, op. cit., s. 104.

⁵² B. Ryś, op. cit., s. 258.

⁵³ A. Wieczorkiewicz, op. cit., s. 159.

⁵⁴ AMUW, ABKiO, Zespół Polsko-Jugosłowiańskiej Izby Handlowej, Sprawozdanie Zarządu i Komisji Rewizyjnej za rok 1981 i 1982, k. 144.

i energetycznego. Import z Jugosławii w przemyśle elektromaszynowym w dużej mierze miał charakter komplementarny dla polskiej produkcji. Były to specjalistyczne obrabiarki, wagony sypialne i restauracyjne oraz autobusy⁵⁵. W grupie artykułów rolnych i spożywczych Polska eksportowała do Jugosławii olej rzepakowy, mrożone ryby, a także wyroby dziewiarskie, tkaniny, szkła i kryształy oraz sprzęt elektroakustyczny. Jugosławia z kolei eksportowała do Polski kukurydzę, wyroby czekoladowe, alkohole, meble i kosmetyki⁵⁶.

Widocznym znakiem coraz głębszych rozbieżności pomiędzy planami w zakresie stosunków gospodarczych z Jugosławią a realnymi możliwościami polskiej gospodarki była podjęta przez rząd decyzja, która zobowiązywała ministra Handlu Zagranicznego i Gospodarki Morskiej do rozszerzenia wzajemnych dostaw towarów konsumpcyjnych dla ludności kosztem towarów inwestycyjnych⁵⁷. Dlatego też wielkość obrotów handlowych w 1979 r. uległa znacznemu obniżeniu, gdyż z założonych 730 mln dolarów udało się zakontraktować wzajemną wymianę na sumę 628 mln dolarów. Obie strony zwróciły uwagę, że niewykonanie założeń było spowodowane wewnętrznymi problemami gospodarczymi zarówno w Polsce, jak i Jugosławii. Antyimportowe ograniczenia sprawiały, że sprzedaż na jugosłowiański rynek była powiązana z koniecznością dokonania zakupów o równoważnej wartości. Kontrowersje budziły zawyżone ceny towarów oferowanych w transakcjach wiązanych. Jednocześnie występowały opóźnienia w dostawach surowców istotnych dla przemysłu, przede wszystkim tlenku glinu i żelazostopów, co powodowało zakłócenia w procesach produkcyjnych polskich zakładów⁵⁸. Polska strona narzekała też na brak dostaw takich towarów, jak: półwyroby z aluminium, wyroby kablowe, folia miedziana, żelazomangan, wyroby walcowane, ogniotrwałe, papier, wyroby gumowe, środki ochrony roślin, wyroby ze szkła, pralki automatyczne, meble, wyroby elektrotechniczne i elektroniczne. Polskie protesty dotyczyły nierównego traktowania w przetargach handlowych dotyczących budowy przedsiębiorstw w Jugosławii. Polacy zazwyczaj przegrywali konkurencję z bardziej rozwiniętymi technologicznie firmami zachodnimi. Z kolei Jugosławia zarzucała stronie polskiej, że nie wywiązuje się z umowy do-

⁵⁵ A. Nowik, *Kooperacja Polski z Jugosławią na tle obowiązujących w Polsce przepisów „Handel Zagraniczny”* 1976, nr 8, s. 41.

⁵⁶ *Wysoka dynamika polsko-jugosłowiańskiej wymiany towarowej w 1977 roku*, „Informator Polsko-Jugosłowiańskiej Izby Handlowej” 1978, nr 1, s. 1-2.

⁵⁷ AMSZ, z. 21/82, w. 2, zał. Nr 2 do pisma 0-24-24-78, Polsko-jugosłowiańskie stosunki dwustronne, s. 3-4.

⁵⁸ AMSZ, z. 33/83, w. 3, DI-J-220-3-80, Materiał informacyjny z dn. 30.06.1980 r. do wizyty związkowego dekreterza Spraw Zagranicznych J. Vrhovca w Polsce, s. 20-22.

tyczącej dostaw koksu i węgla i że surowce te są niskiej jakości⁵⁹. Wiele polskich firm miało trudności z wywiązaniem się z kontraktów eksportowych. Firmy jugosłowiańskie często reklamowały dostawy towarów przemysłu hutniczego, metalurgicznego oraz okrętowego. Zarzucały im złą jakość, liczne usterki, niezgodne normy techniczne. Opóźnienia w dostawach do Jugosławii powodowały niejednokrotnie konieczność zwrotu zaliczek dolarowych otrzymanych od drugiej strony⁶⁰.

Wzajemne obroty handlowe Polski i Jugosławii osiągnęły swój pierwszy szczyt w 1948 r., kiedy wymiana, po ponad czterokrotnym wzroście, osiągnęła wartość 200 mln złotych dewizowych. W warunkach powojennych było to znaczące osiągnięcie. Po raz drugi podobną wartość osiągnięto dopiero w 1958 r. i utrzymywała się ona przez następne dwa lata. Wskaźnik ten obrazuje skalę zmarnowanych możliwości w okresie 10 lat dzielących obie wartości. Kolejne pogorszenie wzajemnych relacji politycznych na przełomie lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych znalazło odzwierciedlenie w zahamowaniu tendencji wzrostowych we wzajemnym handlu, niemniej jednak jako pozytywne zjawisko należy uznać ich stosunkowo niewielki spadek, pozwalający na utrzymanie dość zadowalającego poziomu wzajemnych obrotów handlowych w późniejszych dekadach⁶¹.

⁵⁹ Ibidem.

⁶⁰ Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej, sygn. Ka 230/8712; Gd 0025/522; Ka 036/637; Ka 047/1308; Ka 047/1996.

⁶¹ D. Szwandrok, *Stosunki polsko-jugosłowiańskie w latach 70. XX wieku*, t. I, praca doktorska, Uniwersytet Rzeszowski, Rzeszów 2015, s.450.

